

פתיחה לפרק "חלק"

וישח קרח בן יצחק בן קהת בן לוי ודמו ואבירם בני אליאב ואונו בן פלת בני ראובן. (במדבר טו, א)

כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עמדים לפני ואם יי בן יצמד וירצכם ושמכם. (ישעיה טו, כב)

ורבים מישגי אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם. (דניאל יב, ב)

ואתה לך לגז ומנוח ומעמד לגגלך לגז הנמיו. (דניאל יב, ג)

לכו הנבא ואמרת אליהם פה אמר יי יי הגה אני פתח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם צמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל. (יחזקאל לו, יב)

כי תשמע באמת עריד אשר יי אליה נמו לך לשבת שם לאמר. יצאו אנשים בני בלעל מקרבך ונדיחו את ישבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים אשר לא ידעתם. ודרשת וחקרת ושאלת היטב והגה אמת וכוונת הדבר נעשתה התועבה הזאת בקרבך. הנה תכה את ישבי העיר והוא לפי חרב החרם אתה ואת כל אשר בה ואת בהמתה לפי חרב. ואת כל שללה תקבץ אל תוף רחקה ושרפת כאש את העיר ואת כל שללה קליל ליי אליה וקיתה חל עולם לא תבנה עוד. ולא ידבק בידך מאומה מן החרם למצו ישוב יי מחרון אפו ונתנו לך רחמים ורחמך והרבה כאשר נשבע לאבותיך. (דברים יג, יג)

אם אדם זה חוטא לעתים אין הוא מוצא ממסגרת זו, אף כי הוא חייב עונשים – אם בידי אדם ואם בידי שמים אולם מצויים דברים אשר העושה אותם ואינו שב מהם מוציא את עצמו עד כדי כך מתוך כלל ישראל עד ששוב אין לו חלק לעולם הבא, ועונשו הוא הגדול שבעונשים – מוות גמור שאין אחריו לא תחיה ולא השארות הנפש, כליון שאין עמו שארית כלל.

בפרקנו זה נדונות בעיקר עבירות אלה על דרכי האמונה והחיים. ועם זאת מברורים כמה מעיקרי האמונה, ובפרט אותם עיקרים שהיו מפקפקים ומזלזלים בהם.

דיני העיר הנדחת, שכבר נזכרו בראשית המסכת, מסיימים את הפרק, ויש בהם כעין המשך לדיון בבעיות האמונה, שהרי העיר הנדחת היא דוגמה של צבור שלם המוציא את עצמו מכלל ישראל, ואשר עם ישראל מצווה לבערו מתוכו.

בתוך בירור של ההלכות השונות הנוגעות לחייבי מיתות בית-דין נבנתה במסכת סנהדרין תבנית רחבה של המצוות החשובות בכל תחומי היהדות. אכן במסגרת זו נידונו רק אותם הצדדים של התורה שיש בהם מעשה, ואשר משום כך יש בהם מקום להתערבות בית דין. אולם להשלמת התבנית הזו יש לדון גם בצדדים אחרים של התורה, אלה הנוגעים בעניני האמונה ודרכי החיים שאף הם עיקרי יסוד של היהדות. ואכן, פרק זה עוסק בבירור כל הנושאים האלה ובהערכתם של אישים ושל תקופות המשמשים דוגמה להם.

לפרק זה מקדימים בהנחוניסוד כי כל אדם מישראל יש לו מצד עצמו חלק לעולם הבא. לאמור: יש לו הבטחה על השארות הנפש, הנותנת לו מקום בתבנית הגדולה של שכר ועונש, אשר תכליתה היא בתחיית המתים ובחיי העולם הבא. דברים אלה אמורים באדם מישראל המשתדל להשאר בתוך מסגרותיה של התורה ויראת ה'. גם

משנה כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא – ועיקרה אירי נאצנע תיבות ונפרש וזויל לכוּלם, והדר נפרש הכי נאין להם חלק לעולם הנצח. הכי נרטינן האומר אין תחיית המתים מן התורה – שכוּפּר נמדשים דררשינן נגמורל לקמן מניין לתחיית המתים מן התורה. ואפילו יחל מורה ומתניין שיחיו המתים אלל דלל רמיזל נאורייתל – כופר הול, הוליל ועוקר שיג תמיית המתים מן התורה – מה לנו ולמתותנו, וכי מהיכין הול יודע שכן הול? – הלכך כופר גמור הול. אפיקורוס – מפרש נגמורל. ספרים החיצונים – מפרש נגמורל.

א משנה

ל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר "ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצח מטעי מעשה ידי להתפאר". ואילו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר "אין תחיית המתים מן התורה" ו"אין תורה מן השמים", ואפיקורוס. רבי עקיבא אומר: אף הקורא בספרים החיצונים, והלוחש על המכה ואומר "כל המחלה אשר שמתו במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך" (שמות טו, כו) מזלזל בקדושת השם, ואין לו חלק לעולם הבא. אבא שאול אומר: אף ההוגה את השם המפורש באותיותיו. שלשה מלכים חשובים המגויים במקרא, וארבעה הדיוטות חשובים שזכו לרוב חכמה המזכרים במקרא אין להן חלק לעולם הבא. שלשה מלכים הם: ירבעם בן נבט, אחאב, ומנשה מלך יהודה. ר' יהודה אומר: מנשה יש לו חלק לעולם הבא שנאמר "ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנונו וישיבנו ירושלים למלכותו" (דברי הימים ב' לג, יג) הרי עשה תשובה גדולה! אמרו לו: אמנם התחרט מנשה ותשובתו הועילה שלמלכותו השיבו, ולא לחיי העולם הבא השיבו. ארבעה הדיוטות הם: בלעם בן בעור, ודואג האדומי, ואחיתופל, וגחזי.

מסורת הש"ס
 א. עבודה זרה ית, א (בשנינו). ירושלמי פאה פ"א ה"א. תנחומא וארא א. עין אורנין פ"י. ילק"ש מלכים ב' פ"א.
 ב. במדבר פ"ד יד.
 ג. שבועות מו, ב. הוספתא סנהדרין פ"יב(ה).
 ד. עבודה זרה ית, א.
 ה. תנינא פו, ב (בבבבב) הוספתא סנהדרין פ"ב(ה). אורנין פ"י. שם פ"א (בשנינו והוספתא). במדבר פ"ד א. שהש"ר פ"א (ה). (בבבבב). שו"ש תהילים ה (חלק). תנא"ר פ"ג (בשנינו). תנחומא מצרע א.
 ו. ראה סוטה ח, ב. סנהדרין ק, א. דברים רבה פ"א (ו). כלה רבתי פ"א. ילק"ש מלכים ב' רלא.

גמרות

אין תחיית המתים מן התורה היתה גם נוסחה עתיקה אחרת: אין תחיית המתים. יומט"א אלו וישמע תחנונו ככת"י כמקרא: ויתפפל אלו ויעתר לו וישמע תחנונו. לפיכך לא יתיה לו חלק בתחיית המתים ככמה מקורות וכת"י: לפיכך לא יתיה לו חלק בעולם הבא. המלך נשען במקרא: למלך נשען. חנך כמקרא: הנכה.

ב גמרא

ואמר ר' יהודה אומר: אף הקורא בספרים החיצונים, וכן הלוחש על המכה (המצע) ואומר כסגולה: "כל המחלה אשר שמתו במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך" (שמות טו, כו) מזלזל בקדושת השם, ואין לו חלק לעולם הבא. אבא שאול אומר: אף ההוגה את השם המפורש באותיותיו. שלשה מלכים חשובים המגויים במקרא, וארבעה הדיוטות חשובים שזכו לרוב חכמה המזכרים במקרא אין להן חלק לעולם הבא. שלשה מלכים הם: ירבעם בן נבט, אחאב, ומנשה מלך יהודה. ר' יהודה אומר: מנשה יש לו חלק לעולם הבא שנאמר "ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנונו וישיבנו ירושלים למלכותו" (דברי הימים ב' לג, יג) הרי עשה תשובה גדולה! אמרו לו: אמנם התחרט מנשה ותשובתו הועילה שלמלכותו השיבו, ולא לחיי העולם הבא השיבו. ארבעה הדיוטות הם: בלעם בן בעור, ודואג האדומי, ואחיתופל, וגחזי.

ב גמרא וכל כף למה? תנא: הוא כפר בתחיית המתים – לפיכך לא יהיה לו חלק בתחיית המתים, ישכל מדותיו של הקדוש ברוך הוא מדה כנגד מדה. דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מניין שכל מדותיו של הקדוש ברוך הוא מדה כנגד מדה – שנאמר "ויאמר אלישע שמעו דבר ה' [וגו'] כעת מחר סאה סלת בשקל וסאתים שערים בשקל בשער שמורון" וכתוב "ויען השליש אשר המלך נשען על ידו את איש האלהים ויאמר הנה ה' עושה ארבות בשמים יהיה הדבר הזה ויאמר הנד ראה בעיניך ומשם לא תאכל",

לו חלק בתחיית המתים. לפי הכלל: כל מדותיו של הקדוש ברוך הוא שבהם מודד לבירות מדה כנגד מדה והעונש הוא תמיד מעין העבירה. שאמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: מניין שכל מדותיו של הקדוש ברוך הוא מדה כנגד מדה – שנאמר "ויאמר אלישע שמעו דבר ה' כה אמר ה' כעת מחר סאה סלת בשקל וסאתים שעורים בשקל בשער שומרון" (מלכים ב' ז, א) וכתוב "ויען השליש אשר למלך נשען על ידו את איש האלהים ויאמר הנה ה' עושה ארבות בשמים יהיה הדבר הזה ויאמר הנכה רואה בעיניך ומשם לא תאכל" (שם ב, ב)

עיונים

חלק לעולם הבא / יש הבדל בין "חלק לעולם הבא" שהוא ההתייחסות של קשר אמיתי בין כל אדם מישראל והעולם הבא, ובין "מזומן להי העולם הבא" שפירושו שהוא זוכה לחיי העולם הבא ואינו נידון בעולם הזה ואינו נענש על רשעתו (תוס' כתובות פ"ג, ב).
 העולם הבא / מחלוקת היא בין הרמב"ם ובין רוב מפרשי התלמוד בדבר העולם הבא, לדעת הרמב"ם "העולם הבא" הוא עולם הנשמות, אותה רגזה בה נשמות בני האדם וזכות, לאחר הפרדן מן הנוח להבנה והשנה כבודא העולם ולעונג נצחי ואין סופי. לדעת הרמב"ם הרמ"ה ור"ש משאנץ ועוד, הכוונה היא כאן לעולם שיבוא אחר תחיית המתים, כאשר יהיו בני האדם כגוף ונשמה אבל במצב קיומי שונה ונכרל לגמרי.
 אין תחיית מתים מן התורה / וכבר העיר ראשונים (רמ"ה ועוד) על קיום שתי נוסחות בדבר. נוסחה אחת (שאותה אמץ גם הרמב"ם וגם רוב המפרשים) של "כופר בתחיית המתים", וכן נוסחה אחרת שכופר דוקא בראיות חכמים שמתחייבת המתים היא מן התורה (כדברי רש"י וההולכים בעקבותיו).
 שלשה מלכים וארבעה הדיוטות / מנו את אלה משום שהיו גדולי עולם שהיתה בהם חכמה ותורה מרובה (ואת בלעם, אף שהיה נכרי – משום שהיה נביא), שלמרות כל נדולתם אין להם חלק לעולם הבא (ר' יונתן ועוד).

וכך כן דמח / כשאר עבירות המנות כאן שיש בהן ערעור כל עיקרי האמונה מובן מדוע אין אותו אדם זוכה לתחיית המתים – לפי שהוציא עצמו מכלל ישראל, אבל הכופר בתחיית המתים, שהוא רק אחד העיקרים מפני מה יענש כל כך? ולכן היה צורך לומר שעונשו כא ברך מרה כנגד מרה (כאר שבע).
אורה ההלכה
 כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא / כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, ואפילו רשעים שעונותיהם מרובים מוכותיהם – נידונים כפי חטאיהם, אבל יש להם חלק לעולם הבא, וכדברי המשנה. (רספ"ם, ספר המע, הלכות תשובה, פ"ג ת"ח) אלו שאין להם חלק לעולם הבא / הכופרים בתחיית המתים והכופרים בתורה מן השמים ואפיקורסים וכו' – אין להם חלק לעולם הבא, כדברי סתם משנה, ואף שמונה הרמב"ם שיש איסורים כדברים שפנו ר' עקיבא ואבא שאול, מכל מקום העובדים עליהם הם כשאר רשעי ישראל הנדונים כפי עונם. (שם ה"ו, וראה שם הלכות עבודה זרה פ"א ת"כ)

מסורת הש"ס

- א. ברכות נו, א. ובשני (שם). מכות יא, א. עין ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב.
- ב. חולין קל, ב.
- ג. ראה פסחים מט, ב.
- ד. מביאמא מסכתא דעמלק א (עין שם).
- ה. ספרי עקב מז.

גרסות

- אמר ר' יוחנן מניין בתי"י ובתי"ב? מניין.
- מנן פתנים וזוים בתי"י. ככתיב: א. הכהנים והלוים.
- מניו הכהנים בתי"י בע"י והי"ת: בניו הכהנים, מפאן אמרו שאין נותנין מתנות לפניו עם הארץ.
- בדיק ג"ס גש"ס ק"ס בתי"י וכו' הנהג' א"א: צריק ק"ס גש"ס ג"ס.

וכתיב [ונאמר] "ויהי לו כן וירמסו אותו העם בשער וימת" (מלכים ב' ז, כ) ושואלים: דילמא [ושמא] קללת אלישע גרמה ליה [זן] שימות קלל ולא מדה כנגד מדה על כפירתו? שהרי אמר רב יהודה אמר רב: קללת חכם אפילו על חנם (גם אם לא כל שכן קללת אלישע שבדין קללו! ומשיבים: אם כן לכתוב קרא [שיכתוב הקרא] "וירמסוהו וימות" מאי [מה] משמעות תוספת ההדגשה בשער, ללמד: על עסקי שער, על שלגלג ואמר שגם אם יפתח ה' שערים בשמים לא יתא כן, לכן נענש מדה כנגד מדה.

א אמר ר' יוחנן: מניין לתחיית המתים מן התורה – שנאמר בתרומת מעשר "ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן" (במדבר יח, כח) וכי אהרן עצמו לעולם קיים שתקיים מצוה זו כזו והלא לא נכנס אהרן עצמו לארץ ישראל מקום שנותנין לו תרומה ונמצא שלא התקיים בו הכתוב כלל! אלא מלמד שעתידי אהרן לחיות לעתיד לבוא, וישראל נותנין לו תרומה – מכאן לתחיית המתים מן התורה. דבי ר' ישמעאל תנא [בבית מדרשו של ר' ישמעאל שבג'ינן] מדרש אחר על ארתי כתוב: "לאהרן" כוונתו – כאהרן, מה אהרן חבר (תלמיד חכם) אף בניו חברים, שיש להקפיד ולתת מתנות כהונה רק לכהן תלמיד חכם. אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן: מניין שאין נותנין תרומה לכהן עם הארץ – שנאמר "ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה'" (דברי הימים ב' לא, ד) שמע: כל המחזיק בתורת ה' – יש לו מנת, ושאינו מחזיק בתורת ה' – אין לו מנת. אמר רב אחא בר אדא אמר רב יהודה: כל הנותן תרומה לכהן עם הארץ כאילו נותנה לפני ארי, מה ארי ספק דורס ואוכל ספק אינו דורס ואוכל – אף כהן עם הארץ שניתנה לו תרומה ספק אוכלה בטורה כראוי ספק אוכלה בטומאה ובאיסור חמור. ר' יוחנן אמר: אף גורם לו לכהן זה מיתה שנאמר בדיני תרומות "ומת בו כי יחללהו" (ויקרא כב, ט) ללמד שאם יאכלו הכהנים תרומתם בטומאה ויחללה על ידי כך חייבים הם מיתה לשמים. דבי [בבית מדרשו] של ר' אליעזר בן עקיב תנא [שנה החכם] אף משיאו עון אשמה. שנאמר "והשיאו אותם עון אשמה באכלם את קדשיהם" (שם טז).

ב תניא (שנויה ברייתא) ר' סימאי אומר: מניין לתחיית המתים מן התורה – שנאמר על אבות האומה "וגם הקמתי את בריתי אתם לחת להם את ארץ כנען" (שמות לח, ד) "לכם" לא נאמר שאין הכוונה לומר שהתקיימה ברית האבות בניתנת הארץ לבני ישראל אלא "להם" לאבות עצמם: מניין שהקדוש ברוך הוא מחיה מתים? אמר להם ראיות מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים ולא קיבלו ממנו. מן התורה – דכתיב "ויאמר ה' אל משה הנך שכב עם אבותי וקם" (דברים לא, טז) אמרו לו: ודילמא [ושמא] אין ההפסק בכתוב כפי שאתה עושה וצריך לקרוא "וקם העם הזה וזנה אחרי נכר תפיל" (ישעיה כו, יח) אמרו לו משם אין ראיה לתחיית מתים לעתיד נבלתי יקומון הקיצו ורננו שכני עפר כי טל אורת טלך וארץ רפאים תפיל" (ישעיה כו, יח) אמרו לו משם אין ראיה לתחיית מתים לעתיד ושמא מדובר רק במתים שהחיה יחזקאל. מן הכתובים שנאמר: "וחכך כיון הטוב הולך לדודי למישרים דובב שפתי ישנים" (שיר השירים ו, ז) כלומר, לעתיד לבוא יהיו וידובבו שפתי ישני עפר, ואמרו לו ודילמא

וכתיב "ויהי לו כן וירמסו אותו העם בשער וימת" (מלכים ב' ז, כ) ושואלים: דילמא [ושמא] קללת אלישע גרמה ליה [זן] שימות קלל ולא מדה כנגד מדה על כפירתו? שהרי אמר רב יהודה אמר רב: קללת חכם אפילו על חנם (גם אם לא כל שכן קללת אלישע שבדין קללו! ומשיבים: אם כן לכתוב קרא [שיכתוב הקרא] "וירמסוהו וימות" מאי [מה] משמעות תוספת ההדגשה בשער, ללמד: על עסקי שער, על שלגלג ואמר שגם אם יפתח ה' שערים בשמים לא יתא כן, לכן נענש מדה כנגד מדה.

א אמר רבי יוחנן: מניין לתחיית המתים מן התורה – שנאמר "ונתתם ממנו [את] תרומת ה' לאהרן הכהן" וכי אהרן לעולם קיים? והלא לא נכנס לארץ ישראל, שנותנין לו תרומה. אלא, מלמד שעתידי לחיות, וישראל נותנין לו תרומה – מכאן לתחיית המתים מן התורה. דבי ר' ישמעאל תנא: "לאהרן" – כאהרן, מה אהרן חבר – אף בניו חברים. יאמר רבי שמעאל בר נחמני אמר רבי יוחנן: מניין שאין נותנין תרומה לכהן עם הארץ – שנאמר, "ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה'" כל המחזיק בתורת ה' – יש לו מנת, ושאינו מחזיק בתורת ה' – אין לו מנת. אמר רב אחא בר אדא אמר רב יהודה: כל הנותן תרומה לכהן עם הארץ – כאילו נותנה לפני ארי, מה ארי ספק דורס ואוכל ספק אינו דורס ואוכל – אף כהן עם הארץ, ספק אוכלה בטורה כראוי ספק אוכלה בטומאה ובאיסור חמור. ר' יוחנן אמר: אף גורם לו לכהן זה מיתה שנאמר בדיני תרומות "ומת בו כי יחללהו" (ויקרא כב, ט) ללמד שאם יאכלו הכהנים תרומתם בטומאה ויחללה על ידי כך חייבים הם מיתה לשמים. דבי [בבית מדרשו] של ר' אליעזר בן עקיב תנא [שנה החכם] אף משיאו עון אשמה. שנאמר "והשיאו אותם עון אשמה באכלם את קדשיהם" (שם טז).

ב תניא, רבי סימאי אומר: מניין לתחיית המתים מן התורה – שנאמר "וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען". ו"לכם" לא נאמר, אלא "להם" – מכאן לתחיית המתים מן התורה. (צד"ק ג"ס גש"ס ק"ס סימו). שאילו מניין את רבן גמליאל: מניין שהקדוש ברוך הוא מחיה מתים? אמר להם מן התורה, ומן הנביאים, ומן הכתובים, ולא קיבלו ממנו. מן התורה – דכתיב "ויאמר ה' אל משה הנך שכב עם אבותי וקם" אמרו לו: "ודילמא "וקם העם הזה וזנה" מן הנביאים – דכתיב "יחיו יקומון הקיצו ורננו שכני עפר כי טל אורת טלך וארץ רפאים תפיל" – ודילמא מתים שהחיה יחזקאל? מן הכתובים – דכתיב "וחכך כיון הטוב הולך לדודי למישרים דובב שפתי ישנים" – ודילמא

וכתיב "ויהי לו כן וירמסו אותו העם בשער וימת" (מלכים ב' ז, כ) ושואלים: דילמא [ושמא] קללת אלישע גרמה ליה [זן] שימות קלל ולא מדה כנגד מדה על כפירתו? שהרי אמר רב יהודה אמר רב: קללת חכם אפילו על חנם (גם אם לא כל שכן קללת אלישע שבדין קללו! ומשיבים: אם כן לכתוב קרא [שיכתוב הקרא] "וירמסוהו וימות" מאי [מה] משמעות תוספת ההדגשה בשער, ללמד: על עסקי שער, על שלגלג ואמר שגם אם יפתח ה' שערים בשמים לא יתא כן, לכן נענש מדה כנגד מדה.

גמרא ויהי לו כן וירמסו אותו – צד"ק ג"ס גש"ס ק"ס סימו. ונשם ונרננס נרגלי הנגלים לקנות. (וכי אהרן קיים לעולם – כלומר וכי אהרן היה כל כך שתמנו לו תרומה – והלא לא נכנס לארץ ישראל ונשם ה' דקאמר "ונתתם ממנו תרומת ה' לאהרן הכהן"). לעולם קיים – לוי דוקא, אלא כלומר הלא לא נגזר עליו שיהיה כל כך. שעתידי לחיות – לעולם הנל. דבי ר' ישמעאל תנא – ה' דכתיב לתת לאהרן לוי הכהן הוא דתת, אלא לומר לך כהארן וכו'. מה ארי ספק דורס ואוכל – ולין לוי יודעין כשנוטל נהנה מן העור דעור לדורס ולאוכלה מיד קודם שתסריה, או לא אלא לטרוף ולנולל (חורו) [תלמוד]. וללחך זנון יאכלנה כשקסריה. והכי מני כהן עם הארץ כשאלו נותנין לו תרומה נידו, לין לוי יודעין אם יאכלנה נהנה או שנוטלה. [אי מני] ספק דורס שארי דרכו לדורס ולרנוס נהנה נרגלי וזכילה כשהיא דרוסה = ננוולת, ופענוים שנתנה נחורו ולניה ננוולת. עון אשמה – עונות הרבה ננעטין עליו. באכלם את קדשיהם – ונתרנומין צנויכלהון כשזאלת ית קודשיהון. אלא להם – דנשנוע שהנטיח הקדוש ברוך הוא ללצנותיו צנרסה יתקו יתקב שיתן להם ארץ ישראל. וכי להם ניתנה? – והלא לנניהם ניתנה! אלא מולמד שעתידין לחיות ועתידי הקדוש ברוך הוא ליתן להם את ארץ ישראל. הנך שוכב עם אבותי וקם – והנה אהיה ונת שכב, והנה אהיה קם – שתחיה לעתיד ללא. והכי "וקם" אהרן קלי. דילמא וקם העם וזנה – דלקוניה קלי, ולאו חלעיל, והיינו אהד (תחנשה) ומקראות שאין להם הכרע. יחיו מתיד – דמתים שנלחן ישראל יחיו. נבלתי יקומון – תפילו נפלים יחיו, ננוסכת כתרומת. ודילמא מתים שהחיה יחזקאל – דההיא קר' יחיו מתיד" ישעיה אהרן, והוא קדם ליוחזקאל. שנתנה ציוני חוקיה, והיה מתננב פסוק זה על שהיה עתיד יחזקאל להחיות מתים, אלא לעולם הנל – לא. דובב = פרונומיו"ש ג' נלע, כלומר נעות ולתינודות שפתי ישני עפר,

על עסקי שער / יש לפרש כאן גם "שער" במשמעות של מחיר קצוב לסחורות, שהרי עלה שער תבואות כזמן מצור, וניכא אלישע שירד השער (מדרש"א).

פסק דורס ואוכל / יש מפרשים: פעמים שהארי דורס ואוכל מיד ואינו מנוול את הבמה שהרד, ופעמים שהוא רק טורף ומביאה לחורו, לנורו, ושם היא מתנוולת וכו' הוא הפסק ככהו עם הארץ (רמ"ה).

צד"ק ג"ס כוי / ראה בנרכות שצריך להיות צד"ק ק"ס גש"ס ג"ס, נראה שסימו זה הוא סימו לנאראים ומשיבים בענין תחיית המתים, השואלים: צד"ק, רומים, קליאופטרא, פרונומיו"ש צ"ל פרומו"ר מן הצרפתית העתיקה fromier ומשמעו: להנתיע.

קיסר, מינים, והמשיבים: רבן גמליאל, ר' יהושע, ר' מאיר, רבן גמליאל, ר' אמי (מהרש"א).

שוכב עם אבותי וקם / בורר כי לדעת הכל יש לקרוא את "וקם" כמתחייס גם להמשך הכתוב "שוכב עם אבותי וקם" – וקם העם הזה וזנה, אלא שמפני כמה סיבות כשה היה לפראז רק "וקם העם הזה וזנה" כעיקר משום שפסוק "קם" מבררת על פעולה שיש בה התרוממות וקוממות, ולכן יש ליחסה לפרק הראשון של המשפט (ריא"ה) מהרש"א.

עיונים

וכלל שיתו. מרחשן שפוחיה בעלמא — שפתיהן נעות תעט כמך הקנר חלז חין חיון ויולחין לחור העולם, וכר' יוחנן וכו'. ולא קבלו ממנו — עד שאתם להם וכו'. חיים כלכם היום — דהאי יום מיתור הוא, דנזיל למתקן חיים כלכם מה תלמוד לומר "היום" — כהיום, ונה היום וכו' כך שמתו. הגך שנתק עם אבותיך וקם — הרי תחית המותם. יעסם הוה חונה" — הרי ונה שעתיד להיות. פלגא בידך — דנוהאי קרל נפקא דידע ויה שעתיד. זיפתם ולא העליתם — כוז חסס אומרים וזין ונוש דנדיכס. לאו לעולם הבא — חלונא ליה תחית הנותים. מהכרת תכרת — "הכרת" — בעולם הזה, אמרי ליה דעולם הנל. אינהו הוו אמרי ליה דברה תורה כלשון בני אדם — ולכהי אמר לכו הכי, כי היכי דלא לכו לה פתחון פה. הכרת תכרת — צענדה זרה כתיב. והלא כבר נאמר — צענדה זרה "את ה' הוא מנדף ונכרתה", דסנידא לכו: "ונדף" — היינו עונד עונדה זרה. וכי שלשה עולמים יש וכו' — ור' עקיבא סנידא ליה דונדף היינו ונדף השם. והשתא כין לר' שמעאל בין לר' עקיבא "עונה בה" — מא עבדי ליה — ונעני ליה וכו'. שעונה בה — שלז עז קודס תיקס הוי נכרת, חלז עז לל. דהיי שכבי — שנותים חיים. ויציצו מעיר — שעתידין ישרל לין ולפרוח נועיר ירושלים, וכלמארין (כתנות קיול, ח) הקדוש נרוך הוא עשה להם תחילת ללדיקוס והולכין ועולין לירושלים.

רחושי מרחשן שפוחיה בעלמא, פרבי יוחנן. ודאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוודק: כל מי שנאמרה הלכה בשמו בעולם הזה, בקבר, שנאמר "דוכב שפתי ישנים". עד שאמר להם מקרא זה: "אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם" "לכם" לא נאמר אלא "להם" — מ'כן לתחית המתים מן התורה. ויש אומרים: מן המקרא הזה אמר להם: "ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום" (דברים ד, ז) והרי פשיטא [פשוט] ד"חיים כולכם היום" שהרי הוא פונה לאנשים חיים ומדבר אליהם אלא אפילו ביום שכל העולם כולם מתים — אתם חיים כלומר: "מה היום כולכם קיימים" — אף לעולם הבא כולכם קיימין" שוב. שאלו רומיין את ר' יהושע בן חנניה: מניין שהקדוש ברוך הוא מחיה מתים ומניין שהוא יודע מה שעתיד להיות? אמר להם תרווייהו [שניהם] למדים מן המקרא הזה, שנאמר "ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנ" (שם לא, טז) הרי שנאמר שימות ויקום והקשו לו: ודילמא [ושמא] יש לקרא: "וקם העם הזה וזנ" ? אמר להו [אמר להם]: נקוטו מיהא פלגא בידייכו [החזיקו על כל פנים חצי בידכם] כי מכאן נלמד לפחות שידע ה' מה שעתיד להיות. איתמר נמי [נאמר גם כן] כעין זה בשם אמוראים. אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: מניין שהקדוש ברוך הוא מחיה מתים, ויודע מה שעתיד להיות — הנך שוכב עם אבותיך וקם וכו'. תניא [שניה ברייתא] אמר ר' אליעזר בר' יוסי: בדבר זה זיפתו כלומר, הוכחתי את שקרם של ספרי כותים. שהיו אומרים אין תחית המתים מן התורה. אמרתי להם: זיפתם כלום. שאתם אומרים אין תחית המתים מן התורה, והרי הוא אומר "הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה" (במדבר טו, לא) "הכרת תכרת" אתם מבינים שימות האדם בעולם הזה "עונה בה" לאימת [אמת] ? לאו [האם לא] לעולם הבא, הרי שיש עולם הבא, והוא רמו בתורה. אמר לו רב פפא לאביי: ולימא להו תרווייהו [ושאמרו להם את שני הדברים] מ"הכרת תכרת" כפי הדרשה: "הכרת" — בעולם הזה, "תכרת" — לעולם הבא [ומשיבים: אינהו הוו אמרי ליה [הם בני אומרים לן] דברה תורה כלשון בני אדם ואין להוכיח דבר מן הלשון הכפולה, ומעירים: כתנאי [כתנאים] שבאמת נחלקו באותו כתוב, שבנינו "הכרת תכרת" "הכרת" — בעולם הזה, "תכרת" — לעולם הבא. אלו דברי ר' עקיבא, אמר לו ר' ישמעאל: והלא כבר נאמר בהמשך הענין "את ה' הוא מגדף ונכרתה" (שם ל) וכי שלשה עולמים יש ואלא "ונכרתה" פירושו בעולם הזה, "הכרת" תכרת" אינה באה ללמד דבר, כי דברה תורה כלשון בני אדם בשלוש עולמים. ושאלי: בין לר' ישמעאל ובין לר' עקיבא "עונה בה" מאי עבדי ביה [מה עושים הם בן] מה משמעות כתוב זה לשיטתם? ומשיבים: לכדתניא [כמו שבנינו ברייתא]: יכול יענש בכרת אפילו עשה תשובה תלמוד לומר — "עונה בה" לא אמרתי שיענש כן אלא בזמן שעונה בה.

מסורת הש"ס
 ו. יבמות צו, א. בכורות לא, ב. וירושלמי בכרות פ"ב ה"א. שם שפלים פ"ב ה"ה. שם מועיק פ"ג ה"ו. שחיים תוליים א. ל. שם מרש שמואל פ"ו. פ"ב. תנאים שמואל תשא פ"ג. שחיי"ר פ"ג (טו). וכולם בשנויים שונים בשמות בעלי השמות. ויק"ש תוליים תשא. שם שחיי"ש תתקב.
 ז. (הכיוון) מועד קטן כה, א.
 ח. ראה ירושלמי פה פ"א ה"א. שם סנהדרין פ"א ה"ב.
 ט. (הכיוון) בכרות לא, ב. יבמות ע"א. א. כתובות פ"א, ב. נדרים ג, א. נזין פ"ב, ב. פורשין יו, ב. בבא מציעא ע"א, ב. גר, ב. סנהדרין נז, א. סו, ב. פה, ב. מכות יב, א. עבודה זרה כ, א. וזבחים פ"ה, ב. ערכין יו, א. כריתות י"א, א. נדה לב, ב. סו, א.
 י. סנהדרין סו, ב. שבועות יג, א.
 יא. שבועות יג, א.
 יב. ירושלמי כלאים פ"ט ה"ג. שם כתובות פ"ב ה"ג. ב"ר פצ"ה א. שמחות סוף פ"ה. קהלת רבה פ"ה י"ב. מדרש שמואל פ"ג. תנחומא בורר אמר ד. תנחומא אמור סו, פדר"א פ"ג.
 יג. כתובות ק"א, ב. קהלת רבה פ"ה יב (בשנוי). פדר"א פ"ג (ענין שם).

גרסות

שנאמרה הלכה בשמו בעולם הזה כתיב ומקורות: שאומרו רב הלכה בשמו ככית המדרש.
 מן המקרא הזה אמר להם כתיב וע"י: מן המקרא הזה שנאמר.
 פשיטא חיים — אתם חיים כתיב ומקורות משפט זה חסר.
 מן המקרא הזה כתיב ומקורות: מהא פרא.
 כלכשויהו כתיב: בכפותיהו.
 שפרי כותים ברפוסים: ספרי צדוקים... ויש גם: ספרי מניין.

החיים

זיפתם תורתכם ספרי התורה של הכותים (השומרונים) כותמה דברים מספרי התורה המקובלים בישראל. נוסף לשנויים קטנים במקראות שונים קיים גם יזנה כמות. בכתובים כיהם להר נריוס. בספרי התורה של השומרונים מכניסים של בתוך עשרת הדברות גם דברה כיהם לבניו מקדש על הר נריוס.
 כסופים של דבר ככלו השומרונים מן היהודים גם עקרונות מרובים שאינם מצויים בחמשה חומשי התורה. אך היו דורות שהם חזרו והבחינו חרשים ויזר, וכנגד אלה דברי ר' אליעזר ב"ר יוסי.

קליאופטרא מלכתא

קליאופטרא הוא השם היווני (קליאופטרה). שם זה ניתן למלכות רבות במצרים, אך לפי סדר הזמנים אין לדעת מי הייתה קליאופטרה המלכה ששוחחה עם ר' מאיר.

עיונים

יזמתי ספרי כותים / כבר הניו המפרשים כיצד זיף ספריהם כשחוכית להם מה שחוכי. ויש שפירשו שלם הכנה את המקרא שאינם מאמינים בתחית המתים — הרי ספריהם מוסיפים, שאין להם תוכן כפי שהם כתובים (ריא"ה) או שהכותים באמת ניסו לשנות מקראות שונים ולהתאים לשיטתם גם בנינו כפירה בתחית המתים, ומשום כך אמר להם שאף שיימום תורתם ולא הועילו שהרי התברר שהם מוסיפים ולא הועילו כיוון זה (מהרש"א).

הענין "את ה' הוא מגדף ונכרתה" (שם ל) וכי שלשה עולמים יש ואלא "ונכרתה" פירושו בעולם הזה, "הכרת" תכרת" אינה באה ללמד דבר, כי דברה תורה כלשון בני אדם בשלוש עולמים. ושאלי: בין לר' ישמעאל ובין לר' עקיבא "עונה בה" מאי עבדי ביה [מה עושים הם בן] מה משמעות כתוב זה לשיטתם? ומשיבים: לכדתניא [כמו שבנינו ברייתא]: יכול יענש בכרת אפילו עשה תשובה תלמוד לומר — "עונה בה" לא אמרתי שיענש כן אלא בזמן שעונה בה.

מספרים: שאלה קליאופטרא מלכתא [המלכה] את ר' מאיר. אמרה: ידענא דחיי שכבי כעשב הארץ" (ההילים עב, טו) כששם צומח העשב כן יחזור המתים לחיים. אלא, כשעומדין עומדין ערומין או בלבושיהן ערומה, ומה היטה שנקברה ערומה כלומר בלא מוך וכיסוי יוצאה כשהיא צומחת בכמה לבושין של קש. צדיקים שנקברים בלבושיהן — אמר להם קיסר לרבן גמליאל: אמרתי דשכבי חיי [אומרים אתם שהמתים חיו] הא הו עפרא, ועפרא מי קא חיי? [הרי הם נעשים עפר, ועפר האם יכול הוא לחיות] ?

אורח ההלכה

הכרת תכרת / "הכרת תכרת" — דברה תורה כיהם לאזה שהטאו עד שאכרו חיי עולם. "תכרת" — בעולם הזה, "הכרת" — לעולם הבא, וכדברי ר' עקיבא, שהלכה כמותו מהברו.